

קיום שטרות מדרבנן

הרב זלמן נחמיה גולדברג שליט"א

(בתוספת הערותיהם והארותיהם של הרב דורון אלון והרב אריה כץ)

א. פתיחה

הגמרא במספר מקומות (כתובות דף כ"א; ; שם דף כ"ח; ; גיטין דף ג.) מלמדת אותנו שהצורך בקיום שטרות, כלומר בהוכחה לכך שחתימת העדים בשטר הינה אמיתית ולא מזויפת, היא מדרבנן בלבד.

הגמרא בגיטין (דף ג.) מסבירה לנו מדוע מדאורייתא אין צורך בקיום חתימות העדים:

בדין הוא דבקים שטרות נמי לא ליבעי, כדריש לקיש, דאמר ריש לקיש: 'עדים החתומים על השטר - נעשו כמי שנחקרה עדותן בבית דין', ורבנן הוא דאצרוך.

מדברי הגמרא עולה, שהיות ושעת החתימה על השטר נחשבת לשעת הגדת העדות, שוב אין צורך מהתורה בקיום מחדש. וקשה, משום שמשמעות דברי ריש לקיש (כפי שמוכח בכתובות דף י"ח): היא שלאחר שחתמו העדים על השטר, שוב אינם יכולים לחזור בהם, כמו שעד שהעיד בעל פה לא יכול לחזור בו מעדותו, אך מדוע זו סיבה שהצורך בקיום החתימות יהיה רק מדרבנן?

לכן אומר רש"י בגיטין¹ (שם ד"ה "נעשה"), שהסיבה לכך שמדאורייתא אין צורך בקיום החתימות: "דלא חציף איניש לזיופי". ונראה לומר ככוונתו, שבדברי הגמרא: "נעשה כמי שנחקרה", אין הכוונה לסיבה מדוע אין צורך בקיום, אלא הוכחה לכך שהצורך בקיום הינו רק מדרבנן, שכן אם היו צריכים קיום מדאורייתא, לא היה שייך לומר "נחקרה", שמורה על כך שנגמר הדיון בחתימה, שכן עדיין יש צורך בקיום. הסיבה לכך היא אחרת לחלוטין, וכפי שאמר רש"י, שלא חוששים לזיוף.

ב. שיטת רב שרירא גאון

לפי דברי רש"י יוצא שאין חשש זיוף מן התורה בשום שטר, ולא רק אם הוא חתום על ידי עדים, אלא גם בשטר שנחתם על ידי הלווה עצמו.²

לעומת זאת, רב שרירא גאון (מובא בטור ס"י ס"ט) סובר שיש חילוק בין שטר שנחתם על ידי עדים, עליו אומרת הגמרא בכתובות (דף כ.) שניתן לקיימו על ידי השוואת חתימות העדים לחתימתם בשטר אחר, לבין שטר שנעשה בכתב ידו של הלווה, שלגביו הדין אחר:

וכתב רב שרירא גאון: מקיימין אותה על פי עדים שיעידו בבית דין שהוא כתב ידו, אבל אם קיימוהו משני שטרות או משתי כתובות לא, כיון דקיום שטרות דרבנן, היכא דאיתמר היכא דלא איתמר לא איתמר.

מדבריו עולה, שהסיבה לחילוק בין סוגי השטרות השונים היא שדווקא שטר בחתימת עדים קיומו הוא רק מדרבנן, אך בשטר בחתימת ידו יש צורך בקיום מן התורה, ולכן צורת הקיום על ידי השוואת חתימות אינה מספקת, וצריך לקיימו דווקא על ידי עדים שיכירו את כתב היד.

כך גם מסביר הש"ך (סי' ס"ט ס"ק י"ב) את דברי רב שרירא גאון, ומבאר מהו החילוק בין שטר בחתימת עדים לשטר בכתב ידו:

דהכי קאמר רב שרירא, כיון דקיום שטרות מדרבנן ומדאורייתא לא בעי קיום, דעדים החתומים על השטר כמי שנחקרה עדותן בבית דין דמי, ומטעמא דקיום שטרות מדרבנן הקילו לקיים משני שטרות או משתי כתובות, היכא

¹ וכן כתוב בתוספות בכתובות (דף צ"ב: ד"ה "דינא").

² וכך כתב "קצות החושן" (סי' מ"ו ס"ק ה'), שגם הצורך בקיום שטר בכתב ידו הינו רק מדרבנן.

דאיתמר כגון בשטר, איתמר, אבל בכתב יד דמדאורייתא בעי קיום, שהרי בא לחייב את הלוחה עצמו, ולא שייך כאן לומר כמי שנחקרה בבית דין דמי, לא איתמר³

לפי דברי הש"ך בהסבר רב שרירא עולה ש"נחקרה" אינו סימן לכך שהקיום הוא רק מדרבנן, אלא מהווה את הסיבה לכך, וממילא בשטר שחתום על ידי הלוחה ואין בו עדים, הקיום נדרש מן התורה. אלא שלפי זה חוזרת השאלה ששאלנו לעיל, מדוע העובדה ששעת חתימת העדים נחשבת לשעת הגדת העדות, גורמת לכך שמדאורייתא אין צורך בקיום החתימות?

נראה שכוונת הדברים היא שיש גזירת הכתוב להאמין לעדים בכל דבר, אף בדברים שהם לא התכוונו להעיד עליהם, ונבאר הדברים:

המשנה בתחילת בבא מציעא (דף ב. ב.) פוסקת:

שנים אוחדין בטלית, זה אומר: אני מצאתיה, וזה אומר: אני מצאתיה. זה אומר: כולה שלי, וזה אומר: כולה שלי. זה ישיבע שאין לו בה פחות מחציה, וזה ישיבע שאין לו בה פחות מחציה, ויחלוקו

על עצם השבועה מקשה הגמרא (דף ה. ה.): "ונימא: מיגו דחשיד אממונא חשיד נמי אשבועתא!", כלומר הסיבה שאנו מצריכים אותם להישיבע היא משום שאנו חושדים בכל אחד שניסה לגזול את הטלית מחברו, ואם כן מדוע תועיל השבועה, הרי אם אנו חושדים במישהו שהוא גזלן, עלינו לחשוד בו שהוא עלול להישיבע לשקר?

מסקנת הגמרא (דף ו. ו.) היא שיש תועלת בשבועה מצד: "חיישינן שמא ספק מלוה ישנה יש לו עליו", כלומר שיתכן והוא ניסה לתפוס את טליתו של חברו, מחמת שהוא חושב שחבירו חייב לו כסף, במחשבה שאם ייזכר בעתיד שבאמת חבירו אינו חייב לו יחזיר לו את הטלית, ולכן אנו מצריכים אותו להישיבע, שכן:

פרשי אינשי מספק שבועה, ולא פרשי מספק ממונא. מאי טעמא? ממון - איתיה בחזרה, שבועה - ליתיה בחזרה.

על מסקנא זו מעירים התוספות (שם ד"ה "ספק מלוה") שדין זה אמור רק כשיש חשד בעלמא של גזילה: "אבל בגזלן ודאי וכופר בפקדון אין להכשיר מטעם שמא ספק מלוה ישנה יש לו עליו".

ולכאורה קשה, שכן אם כשאנו רק חושדים בו שגזל, אנו תולים להכשיר בכך שהוא עושה זאת משום "ספק מלוה ישנה", מדוע כשיש עדי גזילה לא נתלה ב"ספק מלוה ישנה" על מנת להכשירו לשבועה, הרי העדים אינם מעידים על כך שלא היה חוב קודם? אלא שמוכרחים לומר שיש גזירת הכתוב להאמין לעדים גם בדברים שהם לא התכוונו להעיד עליהם, גם אם אין בכך היגיון, ולכן ברגע שיש עדים על גזילה, אנו לא תולים בספק מלוה ישנה, אף שהעדים לא הכחישו אפשרות כזו.

כך הדבר גם בקיום שטרות. ברגע שיש חתימה של שניים על שטר ואנו אומרים ששעת החתימה נחשבת לשעת העדות, יש גזירת הכתוב להאמין לחתימות, אף שהחתימות עצמן לא מלמדות אותנו שלא היה כאן זיוף.

דוגמא נוספת לכך אנו רואים מהמשנה בכתובות (דף י"ח. ה.), האומרת:

העדים שאמרו: כתב דינו הוא זה, אבל אנוסים היינו, קטנים היינו, פסולי עדות היינו... אם יש עדים שהוא כתב ידם, או שהיה כתב ידם יוצא ממקום אחר - אינן נאמנין.

³ עיין בהמשך דברי הש"ך שם, שאף שהוא מסכים עם דברי רב שרירא, ששטר בחתימת יד הלוחה מצריך קיום מדאורייתא, הוא חולק על מה שכתב שקיום על ידי השוואת חתימות אינו קיום טוב, וסובר שזה מועיל גם לקיום הנדרש מן התורה. לאורך גיטא, סובר "קצות החושן" (סי' מ"ו ס"ק ח') שאף אם נאמר שגם בכתב ידו הצורך בקיום הוא מדרבנן בלבד (וכפי שמובא בהערה לעיל), קיום על ידי השוואת אינו מועיל, שכן זה נחשב קיום על ידי סימנים, ולא ניתן להעיד על הבעל דבר עצמו על פי סימנים. יש לציין שיש עוד נפקא מינות לשאלה האם קיום שטר בכתב יד הלוחה הוא מדאורייתא או מדרבנן, שכן העובדה שקיום שטרות נצרך רק מדרבנן מולידה מספר קולות: מי שמעיד על חתימת העדים בשטר יכול גם לדון על השטר הזה, בניגוד לדינים אחרים בהם עד המעיד אינו יכול לדון (כתובות דף כ"א. ה.); אדם נאמן להעיד בקיום שטרות על כתב יד שהכיר בקטנותו (שם דף כ"ח. ה.), וכן ניתן לקיים שטרות שלא בפני בעל דין (בבא קמא דף ק"ב. ב.) ועיין שם בתוספות ד"ה "מקיימין" שתולה את הסיבה לכך בעובדה שקיום שטרות דרבנן.

חוסר האפשרות של העדים לומר שהם היו פסולים לעדות בשעת החתימה קיים, אף שלפי דבריהם מעולם לא הייתה כאן עדות. זאת משום ששעת החתימה נחשבת כשעת הגדת העדות, ויש גזירת הכתוב להאמין לעדים גם על דברים שלא אמרו, כגון שעדותם הייתה בכשרות.⁴

ג. קיום חתימות בטענת זיוף

כפי שראינו לעיל, הצורך בקיום החתימות הינו מדרבנן בלבד. אמנם התוספות בכתובות (דף כ"ח. ד"ה "קיום שטרות") מעלים אפשרות שכאשר הבעל דין טוען על השטר שהוא מזויף, יהיה צורך בקיום החתימות מדאורייתא, אך מסקנת התוספות שם שאף באופן כזה הצורך בקיום הוא רק מדרבנן, וכן דעת רוב הראשונים.⁵

אלא שבשו"ת "כתב סופר" (אבה"ע סי' נ"ח) טוען, שדעת רש"י היא שבטענת מזויף יש צורך בקיום החתימות מדאורייתא. ההוכחה לכך היא מהמשנה בתחילת מסכת גיטין (דף ב.), שמחלקת בין מי שהביא גט למדינת הים, שצריך לומר "בפני נכתב ובפני נחתם", למי שהביאו מארץ ישראל שאינו צריך לומר זאת, אך: "אם יש עליו עוררים (רש"י: שהבעל מערער שהוא מזויף) - יתקיים בחותמו".

מסביר רש"י (שם ד"ה "יתקיים") כיצד ניתן לקיים את החתימות של גט זה:

ואם יעידו העדים על חתימת ידיהם או עדים אחרים יכירו חתימתם כשר.

מכך שרש"י הביא בתור אפשרויות לקיום גט זה רק את עדות החותמים על כתב ידם, או עדות אחרים על כתב היד, ולא כתב שניתן לקיים את החתימות באמצעות השוואה לחתימות אחרות, מסיק ה"כתב סופר", שלדעת רש"י לא ניתן לקיים את הגט באופן הזה. כפי שראינו לעיל, כאשר הקיום נצרך מדאורייתא לא ניתן לחלק מהשיטות לעשות זאת על ידי השוואת חתימות, ומכך מוכיח ה"כתב סופר", שרש"י סובר, שכאשר יש טענת זיוף על שטר, יש צורך לקיימו מן התורה.

ולא דבריו של ה"כתב סופר", היה ניתן לומר, שדווקא בגט לא מועיל קיום באמצעות השוואת חתימות העדים, אף על פי שהקיום נצרך רק מדרבנן, וזאת משום שקיום כזה נחשב כקיום באמצעות סימנים, ולא כקיום באמצעות טביעות עין,⁶ ובגט שהוא עניין איסורי ולא עניין ממוני, לא מספיקים סימנים.

כשיטה זו, נראה שסובר גם הרמב"ם בהלכות כלאים.

הרמב"ם שם (פ"ט הל' ט') מחלק באיסור חרישה בכלאים בין סוגי הבהמות השונים:

אחד שור וחמור ואחד כל שני מינין שאחד טמא ואחד טהור, בין בהמה עם בהמה כחזיר עם הכבש, או חיה עם חיה כיחמור עם הפיל, או חיה עם בהמה ככלב עם העז או צבי עם החזיר וכיוצא בהם, על כל אלו לוקה מן התורה... אבל מדברי סופרים שני מינין שהן כלאים בהרבעה אסורים לחרוש בהן כאחד ולמשכן ולהנהיגן, ואם עשה בהן מלאכה כאחד או משך או הנהיג מכין אותו מכת מרדות.

עולה מדברי הרמב"ם, שמן התורה יש איסור חרישה יחדיו רק במין טמא ומין טהור, אך בשני מינים טהורים או טמאים, האיסור קיים רק מדרבנן.

על כך הקשה הרא"ש בתשובותיו (כלל ב' סי' ט"ז):

⁴ ניתן לראות את העיקרון הזה גם ב"שב שמעתתא" (שמעתא ו' פ"ד). הרמב"ן בחידושו לשבועות (דף ל"ב: ד"ה "הא דאמרינן") כותב: "בכל עד מפי עד אם בא הראשון וכפר אין השני האומר בשמו נאמן, וכך קבלתי דין זה". אך ה"שב שמעתתא" עצמו כותב: "כיון דכבר נעשה מעשה בבית דין על פי עדותו, ואף על פי שלא העיד בבית דין, כיון דנגמר עדותו בבית דין, זה הוי כהעיד עדותו בבית דין ושוב אינו חוזר ומגיד". כלומר, אף על פי שלטענת העד שהעידו בשמו הוא מעולם לא אמר דבר זה, כיון שכבר נעשה מעשה על פי מה שהעידו בשמו, שוב הוא אינו נאמן להכחיש זאת. אנו רואים שוב עיקרון של חוסר יכולת חזרה מעדות, אף שלטענת המכחיש אין כאן חזרה, שכן מעולם לא הייתה כאן עדות.

⁵ עיין בש"ך (סי' מ"ו ס"ק ט') שמביא את הדעות החולקות, ומוכיח שדעת רובם הגדול של הראשונים היא שקיום שטרות מדרבנן גם כאשר בעל הדין טוען שהשטר מזויף.

⁶ עיין ב"קצות החושן" שהובא בהערה 3 לעיל.

עוד כתב הרמב"ם בכלאי הנהגה, דאינו לוקה אלא בטמאה וטהורה, אבל שני מיני טהורין, או שני מיני טמאים, אינו לוקה. וקשה לך... וכן משמע בפרק אותו ואת בנו (חולין דף ע"ט.), דגרסינן התם: 'אמר ליה רבי אבא לשמעיה: כי מעיילת לי כודנייתא בריספק, עיין להנך דדמיין להדדי ועייל לי. אלמא קסבר: אין חוששין לזרע האב, וסימנין דאורייתא.' ואם טמאה עם טמאה ליכא איסור דאורייתא, היכא פשיטא דסימנין דאורייתא, אפילו הווי סימנין דרבנן סמכינן עלייהו באיסור דרבנן!

הגמרא בחולין דנה בשאלה האם ניתן לחרוש ביחד בשני פרדים (שהם הכלאה של סוס וחרמור), ומגיעה למסקנא שאין לחרוש בפרד שאמו סוסה ואביו חמור, ביחד עם פרד שאמו אתון ואביו סוס. כמו כן, מהעובדה שסומכים על סימנים לבדוק מי האמא של הפרד לצורך איסור כלאים, מסיקה הגמרא שהסימנים הללו מועילים מדאורייתא. על כך הקשה הרא"ש, שאם האיסור הוא רק מדרבנן (כפי שטען הרמב"ם), איך ניתן להוכיח שסימנים מועילים מדאורייתא, הרי לאיסור דרבנן מספיקים סימנים מדרבנן? ולכן מוכרחים לומר, שלדעת הרמב"ם גם באיסור דרבנן לא מועילים סימנים שאינם מדאורייתא. ויתכן לומר, שזוהי גם שיטת רש"י לעיל, שבקיום גט, אף שהוא נצרך רק מדרבנן, לא מספיקים סימנים, כיוון שזה עניין איסורי.

ד. שיטת הרמב"ם

הרמב"ם בהל' עדות (פ"ג הל' ד'), סובר שכל ההסתמכות על שטרות הינה מדרבנן בלבד:

דין תורה שאין מקבלין עדות לא בדיני ממונות ולא בדיני נפשות אלא מפי העדים, שנאמר: 'על פי שנים עדים', מפיהם ולא מכתב ידן, אבל מדברי סופרים שחותכין דיני ממונות בעדות שבשטר אף על פי שאין העדים קיימים, כדי שלא תנעול דלת בפני לווין.

לפי זה קשה, שכן הגמרא בגיטין (דף ג.) שהובאה לעיל ש"עדים החתומים על השטר נעשה כמי שנחקרה עדותן בבית דין", עניינה להסביר מדוע הקלו בקיום הגט, שמספיק לומר "בפני נכתב ובפני נחתם", ואין צורך בקיום מלא, וזאת משום שקיום שטרות מדרבנן, והרי מדאורייתא כלל לא ניתן להסתמך אפילו על קיום מלא?

אומר על כך הש"ך (סי' כ"ח ס"ק י"ד) שיש לחלק בין השאלה האם חוששים לזיוף, שמהתורה לא חוששים ורק מדרבנן חוששים, לבין השאלה האם ניתן להסתמך על כתב, שמהתורה לא מסתמכים ומדרבנן מסתמכים. ואף שלפי זה אין לכאורה כל נפקא מינא בשאלה האם מהתורה חוששים לזיוף כאשר ממילא אין שטר, יש לכך נפקא מינא במעשה בית דין שהוא כבר פסק ולא עדות, או בשטר בכתב יד המתחייב, שיש כאן הודאה ולא עדות, ובהם ניתן מדאורייתא להסתמך על הכתב אף לדעת הרמב"ם, ואין צורך בקיום מן התורה, כיוון שלא חוששים לזיוף.

ה. סיכום

הגמרא אומרת שהצורך בקיום חתימות העדים בשטר הוא מדרבנן, שכן מן התורה "עדים החתומים על השטר, נעשה כמי שנחקרה עדותן בבית דין".

לפי שיטת רש"י, דין זה מלמד אותנו שאין צורך בקיום, שכן אם היה צורך לא היו קוראים לזה "נחקרה", אך הסיבה לכך היא שאין חוששים לזיוף מן התורה.

לעומת זאת, רב שרירא גאון סובר שהקולות המיוחדות של קיום שטרות, כגון שניתן לקיים על ידי דימוי חתימות זו לזו, כלומר באמצעות סימנים, נאמר רק בשטר שחתומים עליו עדים, ולא בשטר בחתימת המתחייב. מכאן אנו למדים, ש"נחקרה עדותן בבית דין" (שקיים רק בעדים ולא בכתב יד המתחייב), זו הסיבה לכך שהקיום הוא רק מדרבנן.

נראה שהוא סובר, שהדבר נובע מכוח גזירת הכתוב להאמין לעדים בכל דבר, גם בדברים עליהם לא באו להעיד.

ניתן לראות זאת במקרים נוספים:

⁷ הש"ך מביא תירוץ זה בשם ה"מגילת אסתר", אך הוא עצמו דוחה שם את דבריו.

1. מי שחשוד לגזול, חשוד גם להישבע לשקר. אף על פי כן, כל עוד אין עדים שגזל אנו משביעים אותו על החשד, שכן אנו תולים שאולי הוא רוצה לגזול מחמת ספק מלווה ישנה שחייבים לו. אולם ברגע שיש עדים שגזל, נפסול אותו משבועה, אף שיתכן גם כאן שעשה זאת מחמת ספק מלווה ישנה, זאת מכיוון שברגע שיש עדים, אין תולים בשום דבר אחר, אף שהם לא טוענים שאין מלווה ישנה.

2. עדים שחתמו של שטר, לא נאמנים לומר שחתמו עליו בהיותם קטנים (כשכתב ידם יוצא ממקום אחר), זאת אף שלפי דבריהם מעולם לא הייתה חתימה בכשרות.

לדעת רוב הראשונים, גם אם המתחייב מכחיש, וטוען שהשטר מזויף, אין צורך לקיימו מן התורה.

ה"כתב סופר" סובר שלדעת רש"י יש צורך כזה, שכן על דברי הגמרא בגיטין, המצריכה קיום גט כאשר הבעל טוען שהוא מזויף, מביא רש"י אפשרויות של קיום, ולא מזכיר את אפשרות הקיום על ידי סימנים.

לולא דבריו היה ניתן לומר, שהסיבה שלרש"י אין אפשרות לקיים גט באמצעות סימנים, אינה משום שהקיום במקרה כזה נצרך מדאורייתא, אלא משום שגט הוא עניין איסורי, ובאיסורים לא מועילים סימנים אפילו בדרבנן.

זאת שיטת הרמב"ם בכלאים, שאיסור החרישה בשתי בהמות טמאות הינו רק מדרבנן, ואף על פי כן יש צורך בסימנים שהם מדאורייתא, על מנת להחליט שמדובר באותו מין.

לדעת הרמב"ם כל ההסתמכות על השטר היא רק מדרבנן. אף על פי כן, הצורך בקיום נקרא מדרבנן, שכן מדאורייתא לא חוששים לזיוף, ונפקא מינא במקומות בהם השטר אינו מוגדר כעדות, ואז ניתן להסתמך עליו מדאורייתא גם לרמב"ם, שאין צורך בקיום מן התורה.